

บทที่ 5

สรุปผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผล

1. ระยะที่ 1 (R) ขั้นตอนการวิจัย

1.1 การศึกษาเพื่อประเมินศักยภาพของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าซับลังกา

ผลจากการศึกษาโดยยึดกรอบแนวคิดเรื่ององค์ประกอบการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนของ บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา (2548: 20-21) ประกอบด้วยองค์ประกอบ 6 ด้าน ได้แก่ 1) การพัฒนาทรัพยากรท่องเที่ยว 2) การพัฒนาสิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยว 3) การพัฒนาธุรกิจท่องเที่ยว 4) การพัฒนาการตลาดท่องเที่ยว 5) การพัฒนาการมีส่วนร่วมทางการท่องเที่ยวของชุมชนท้องถิ่น และ 6) การพัฒนาจิตสำนึกทางการท่องเที่ยว พบว่า เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าซับลังกามีศักยภาพพร้อมในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลางและสามารถจะพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่สมบูรณ์ได้ในอนาคต กล่าวคือ การมีทรัพยากรป่าไม้อยู่ในสภาพสมบูรณ์โดยมีความหลากหลายทางชีวภาพและความสมดุลของระบบนิเวศใน มีเส้นทางการคมนาคมเข้าถึงสะดวก มีสิ่งอำนวยความสะดวก สาธารณูปโภคพื้นฐาน และระบบการรักษาความปลอดภัยอยู่ในระดับปานกลาง แต่ทั้งนี้ยังขาดการพัฒนาธุรกิจท่องเที่ยว ได้แก่ ธุรกิจการขนส่ง ธุรกิจที่พักแรม ธุรกิจอาหารและบันเทิง ธุรกิจนำเที่ยวและมัคคุเทศก์ ธุรกิจจำหน่ายสินค้าที่ระลึก เป็นต้น ขาดการประชาสัมพันธ์ที่มีประสิทธิภาพ รวมทั้งการสนับสนุนให้ท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวอย่างมีจิตสำนึกต่อการอนุรักษ์ และตระหนักต่อผลกระทบที่อาจได้รับจากการที่ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายลง

1.2 การศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหา และความต้องการใช้สื่อประชาสัมพันธ์เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าซับลังกา

ผลการศึกษา พบว่า สื่อประชาสัมพันธ์ที่มีอยู่ในปัจจุบัน ได้แก่ สื่อบุคคล (บุคลากรของหน่วยงาน) เว็บไซต์ สื่อมวลชน (รายการสารคดีทางโทรทัศน์) สื่อเฉพาะกิจ (แผ่นพับ คู่มือนักท่องเที่ยว ป้ายประชาสัมพันธ์) โดยนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่รู้จักเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าซับลังกาจากสื่อมวลชนเป็นอันดับแรก จากนั้นมักค้นคว้าหาข้อมูลเพิ่มเติมจากเว็บไซต์ ส่วนสื่อสิ่งพิมพ์จะเผยแพร่ตามแหล่งชุมชน เช่น ปั้มน้ำมันและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย โดยภาพรวมของเนื้อหาภายในสื่อแผ่นพับและคู่มือนักท่องเที่ยวมีข้อมูลที่จำเป็นโดยสังเขป ได้แก่ ข้อมูลทั่วไป จุดที่น่าสนใจ การเตรียมตัว ที่พัก แผนที่เส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติและการเดินทาง ส่วนเว็บไซต์ของทั้งที่เป็นของหน่วยงานและเว็บไซต์อ้างอิงอื่นๆ มีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน เนื่องจาก

ทำการคัดลอกจากแหล่งข้อมูลเดียวกันต่อ ๆ กันมา มีข้อมูลด้านความคิดเห็นและประสบการณ์ของนักท่องเที่ยว สำหรับรายการสารคดีโทรทัศน์ มีเนื้อหาความน่าสนใจของแหล่งท่องเที่ยวในภาพรวม โดยออกอากาศเป็นตอน ๆ ไม่ต่อเนื่อง ขึ้นอยู่กับว่ารายใดต้องการมาถ่ายทำ ซึ่งปัญหาของสื่อประชาสัมพันธ์ในภาพรวมคือเรื่องความถูกต้องของข้อมูล ความทันสมัยของข้อมูล คุณภาพของภาพถ่ายและการสื่อความหมาย รวมทั้งการออกแบบสื่อที่มีสีสันและความน่าดึงดูดใจ

สำหรับเหตุผลสำคัญในการเลือกผลิตสื่อแผ่นพับ คู่มือนักท่องเที่ยว และเว็บไซต์ทางอินเทอร์เน็ต เนื่องจากสอดคล้องกับนโยบายของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าซับลังกาที่เน้นงานด้านการปกป้องและการอนุรักษ์ผืนป่า จึงมีข้อจำกัดด้านงบประมาณและบุคลากรด้านการประชาสัมพันธ์ ดังนั้นจึงควรเลือกผลิตสื่อประชาสัมพันธ์ประเภทที่สามารถควบคุมได้ ทั้งในแง่ของการผลิต ครอบเนื้อหา งบประมาณ ระยะเวลาการผลิต ช่องทางการเผยแพร่ได้ การปรับปรุงข้อมูลและการผลิตซ้ำ โดยเป็นสื่อเสริมความรู้และข้อมูลแก่นักท่องเที่ยวที่ต้องการแสวงหาข้อมูลเพิ่มเติม ภายหลังการเปิดรับสื่อที่ดึงดูดให้เกิดความสนใจหรือการตัดสินใจเดินทางมาท่องเที่ยว การผลิตจะเน้นการออกแบบที่สวยงามและดึงดูดใจ ใช้ภาพประกอบที่เหมาะสมและมีพลังนำเสนอข้อมูลที่น่าไปใช้ประโยชน์ได้แท้จริง เข้าใจง่าย มีข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวใกล้เคียง

1.3 ผลการทำเวทีประชาวิจารณ์

ผลการจัดเวทีประชาวิจารณ์เพื่อคืนข้อมูลผลการศึกษาระยะที่ 1 แก่ภาคีผู้เกี่ยวข้อง ทั้งทางตรงและทางอ้อม ปรากฏว่าสมาชิกส่วนใหญ่เห็นด้วยกับผลการศึกษา โดยมีข้อเสนอแนะเพิ่มเติม กล่าวคือ ต้องการให้มีการพัฒนาสื่อประชาสัมพันธ์ ได้แก่ ผู้นำชมและยุวมัคคุเทศก์ ป้ายบอกเส้นทางเดินทาง และปรับปรุงสื่อที่เน้นการสื่อสาร โดยใช้รูปภาพสร้างความน่าสนใจ ส่วนด้านอื่น ๆ คือการเน้นให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวมากขึ้น และปลูกจิตสำนึกเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแก่สมาชิกในชุมชนท้องถิ่น

2. ระยะที่ 2 (D) ขั้นตอนการพัฒนา

2.1 การจัดทำแผนประชาสัมพันธ์เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าซับลังกา จากการประชุมเชิงปฏิบัติการร่วมกับสมาชิกในชุมชน หน่วยงานในท้องถิ่น และนักวิชาการ เพื่อจัดทำแผนประชาสัมพันธ์เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวในพื้นที่นั้น สรุปผลได้ว่า แผนประชาสัมพันธ์เน้นกลยุทธ์การประชาสัมพันธ์เชิงรุก โดยได้กำหนดแผนโครงการหลัก 3 โครงการ ได้แก่ โครงการผลิตสื่อประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศในป่าซับลังกา โครงการพัฒนาบุคลากรด้านการท่องเที่ยว และโครงการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวของป่าซับลังกา

2.2 การพัฒนาสื่อประชาสัมพันธ์เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าซับลังกา ภาคีทางตรงและทางอ้อมได้ร่วมกันกำหนดเค้าโครงเรื่อง (Theme) ของทุกสื่อว่า

“มหัศจรรย์ซับลังกา” เขียนเป็นภาษาอังกฤษว่า “Experience Wild Nature of Sub-Lungka” กำหนดหัวเรื่องหลัก (Topic)ว่า “ซับลังกา ผืนป่าสุดท้ายแห่งลพบุรี” และกำหนดแนวคิดหลักว่า “เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าซับลังกาเป็นผืนป่าอนุรักษ์ที่มีความสมบูรณ์ของธรรมชาติสูง ด้วยมีระบบนิเวศที่หลากหลาย เต็มไปด้วยพรรณไม้ สัตว์ และสภาพธรรมชาติที่น่าศึกษาผจญภัย เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่มีความน่าอัศจรรย์ใจและควรค่าแก่การอนุรักษ์ไว้อย่างยั่งยืนตลอดไป” จากนั้นได้ทำการวิพากษ์สื่อร่วมกันเพื่อนำข้อเสนอแนะไปปรับปรุงคุณภาพสื่อต่อไป

2.3 การอบรมเพื่อสร้างจิตสำนึกในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าซับลังกา พบว่าสมาชิกชุมชนในพื้นที่ที่มีความตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวค่อนข้างมาก แต่ยังคงขาดความเข้าใจในบทบาทของตนว่าชุมชนเป็นสังคมแรกที่จะได้รับผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมมากที่สุด

2.4 การประเมินผลประสิทธิภาพสื่อประชาสัมพันธ์ที่ผลิตขึ้นมา พบว่า โดยภาพรวมกลุ่มตัวอย่างเห็นว่า ในด้านเนื้อหาของสื่อทั้ง 3 ประเภท มีความเหมาะสมในระดับมากทุกองค์ประกอบ และในส่วนของรูปแบบของทุกสื่อที่กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เห็นว่าทุกองค์ประกอบมีความเหมาะสมระดับมากเช่นกัน

ข้อเสนอแนะ

การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการท่องเที่ยว

ปัจจุบันกระแสความนิยมรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้รับความสนใจในหมู่นักท่องเที่ยวมากขึ้น เห็นได้จากจำนวนนักท่องเที่ยวที่นิยมเดินทางมาท่องเที่ยวตามแหล่งท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติ ที่ตั้งอยู่ตามภูมิภาคต่างๆ ทั่วประเทศ โดยเฉพาะในช่วงเทศกาลที่มีวันหยุดหลายวัน รวมถึงกระแสความนิยมเดินทางมาท่องเที่ยวที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าซับลังกาเช่นกัน ปัจจุบันมีจำนวนนักท่องเที่ยวนิยมเดินทางมาท่องเที่ยวเพื่อสัมผัสประสบการณ์ธรรมชาติที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าซับลังกาอย่างต่อเนื่องตลอดทั้งปี และมีแนวโน้มจะเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ เนื่องจากปัจจัยเอื้อด้านต่างๆ ได้แก่ ชื่อเสียงด้านความสมบูรณ์ของธรรมชาติและป่าไม้ ระยะเวลาที่ไม่ไกลจากกรุงเทพฯ การมีเส้นทางคมนาคมเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวสะดวก และความเจริญของเทคโนโลยีการสื่อสารในยุคปัจจุบันที่ช่วยให้การเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าซับลังกาไปในวงกว้าง

ในแง่สิ่งก่อสร้างทางกายภาพ ปัจจุบันสิ่งก่อสร้างที่มีอยู่มีสภาพชำรุด ทรุดโทรม ไม่เพียงพอกับสถานภาพปัจจุบันและขาดความสมบูรณ์ในการเป็นแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งไม่สามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวได้ ด้วยเหตุผลนี้ การเตรียมความพร้อมด้านสิ่งก่อสร้าง

อาคาร สำนักงาน และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่จะเดินทางมาท่องเที่ยวในพื้นที่ในอนาคตจึงเป็นความจำเป็นเร่งด่วน ได้แก่ ที่พัก ห้องน้ำ ศูนย์ประชาสัมพันธ์ ข้อมูล ร้านค้า ร้านอาหาร รวมทั้งสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ซึ่งควรมีการวางแผนเพื่อปรับภูมิทัศน์และการใช้พื้นที่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ทั้งนี้จะต้องกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยว คือต้องไม่เป็นการสร้างผลกระทบกับสิ่งแวดล้อม ต้องคำนึงถึงด้านมาตรฐานและความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวเป็นสำคัญด้วย

1. การปรับโครงสร้างการบริหารหน่วยงานที่เอื้อกับการส่งเสริมการประชาสัมพันธ์เพื่อการท่องเที่ยวที่เป็นรูปธรรม

การวางโครงสร้างด้านงานประชาสัมพันธ์ ได้แก่ การมีบุคลากรด้านการประชาสัมพันธ์ที่มีความรู้ ความชำนาญ และเข้าใจถึงบทบาทและวิธีการดำเนินงานประชาสัมพันธ์อย่างแท้จริง แต่สภาพความเป็นจริงปัจจุบัน เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าซับลังกายังขาดบุคลากรด้านการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวโดยตรง เนื่องจากโครงสร้างการบริหารงานของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าซับลังกาเน้นที่งานการป้องกันปราบปราม และการอนุรักษ์ป่าไม้เป็นหลัก และไม่มีฝ่ายงานด้านการประชาสัมพันธ์เลย เพราะแต่เดิมมิได้มีนโยบายให้เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเป็นสถานที่ชมธรรมชาติ ทัศนศึกษา และถ่ายทอดความรู้ แต่ปัจจุบันมีผู้เข้าใช้กิจกรรมด้านนี้มากขึ้น แต่ไม่มีการเพิ่มบุคลากรยังคงยึดอัตราค่าจ้างที่กำหนดไว้ตั้งแต่แรกเริ่ม มิได้เพิ่มขึ้นตามปริมาณงานที่เพิ่มขึ้นในปัจจุบัน งานประชาสัมพันธ์จึงกลายเป็นภาระงานที่กำหนดเพิ่มเติมขึ้นภายหลังอันเป็นผลพวงจากการที่เริ่มมีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาในพื้นที่มากขึ้นเรื่อยๆ ในขณะที่โครงสร้างของหน่วยงานก็ยังคงยึดแนวทางโครงสร้างเดิม มิได้มีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องเพื่อรองรับกิจกรรมด้านการท่องเที่ยวเลย ดังนั้น บุคลากรที่มีอยู่จึงมีหน้าที่ซ้ำซ้อน อยู่ในสภาพแบกรับภาระงานที่เพิ่มมากขึ้น อันเป็นการลดประสิทธิภาพการทำงานทุกด้านลง และยังขาดการจัดสรรงบประมาณที่เอื้อต่อการดำเนินงานประชาสัมพันธ์อีกด้วย ซึ่งก็เป็นผลมาจากปัจจัยที่ได้กล่าวมาข้างต้น

ผลจากข้อจำกัดด้านนโยบายและโครงสร้างของหน่วยงาน ทำให้สภาพของแหล่งท่องเที่ยวในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าซับลังกาจึงเป็นอย่างไร้ชีวิตชีวา คือไม่มีความพร้อมที่จะรองรับการท่องเที่ยวอย่างเต็มรูปแบบและเป็นในเชิงธุรกิจ ส่งผลต่อเนื่องมายังงานประชาสัมพันธ์ด้านการท่องเที่ยวที่ไม่เป็นรูปเป็นร่าง ดังนั้นการจะพัฒนาให้เกิดประสิทธิภาพควรมีการปรับปรุงโครงสร้างด้านบุคลากรให้สอดคล้องกับสภาพงานปัจจุบัน ซึ่งในที่นี้มิได้หมายความว่าให้มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างเองโดยไม่ได้ได้รับความเห็นชอบจากหน่วยงานส่วนกลาง กล่าวคือ ควรมีนโยบายพัฒนาความรู้ความสามารถบุคลากรด้านการประชาสัมพันธ์ เช่น การส่งบุคลากรเข้าร่วมการอบรมความรู้ความสามารถด้านการประชาสัมพันธ์ การศึกษาดูงานแหล่งท่องเที่ยวอื่นๆ ที่มี

การดำเนินงานประชาสัมพันธ์ที่มีประสิทธิภาพ เพื่อนำแนวทางมาประยุกต์เข้ากับหน่วยงานของตน เป็นต้น นอกจากนี้ควรพิจารณาด้านการจัดสรรงบประมาณที่สอดคล้องกับกิจกรรมการดำเนินงานของหน่วยงาน ด้วยการระดมความคิดเห็นของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเพื่อหารือและวางแผน ร่วมกันในการแก้ปัญหา มีการเลือกกลยุทธ์การประชาสัมพันธ์ที่มีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับ กลุ่มเป้าหมาย อาจเป็นวิธีการที่ไม่จำเป็นต้องใช้งบประมาณมาก อาทิ การสร้างความสัมพันธ์และ ความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอกที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จังหวัดลพบุรี องค์การบริหารส่วนจังหวัดลพบุรี จังหวัดลพบุรี องค์การบริหารส่วนตำบล กุดตาเพชร รวมทั้งหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อขอสนับสนุนงบประมาณในการผลิตสื่อ ประชาสัมพันธ์เพื่อเผยแพร่ หรือการมีส่วนร่วมกิจกรรมส่งเสริมด้านการท่องเที่ยว เป็นต้น

3. การส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยว

ปัจจุบันการบริหารจัดการการท่องเที่ยวในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าซับลังกามีความ หลากหลายแตกต่างกันไปตามความแตกต่างของกลยุทธ์การบริหารและจัดการ สถานการณ์ท้องถิ่น การเมือง ประชาชน นโยบายของผู้บริหาร และงบประมาณที่ได้รับ ดังนั้นควรมีการสัมมนาระดมความคิดเห็นและแลกเปลี่ยนกลยุทธ์และทัศนคติระหว่างกันอยู่เสมอ ภายในหน่วยงานและระหว่าง หน่วยงานที่อยู่ในท้องถิ่นจะทำให้การบริหารจัดการเกิดประสิทธิผลเร็วขึ้นและประหยัดทรัพยากร

หน่วยงานท้องถิ่นที่มีความสำคัญและควรอย่างยิ่งที่หน่วยงานเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าซับ ลังกาต้องประสานงานและประสานประโยชน์ร่วมกัน ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบลกุดตาเพชร การร่วมมือกันต้องอาศัยความจริงใจต่อกันและมองไปยังเป้าหมายหมายเดียวกัน คือการสร้างการ อยู่ดีกินดีให้แก่ท้องถิ่น ต่างฝ่ายควรเข้าใจบริบทของการบริหารองค์การแต่ละองค์การ มิใช่จ้อง เอาแต่ผลประโยชน์หรือตั้งแง่ความรู้สึกด้านลบเมื่ออีกฝ่ายไม่สามารถตอบสนองความต้องการของ ตนได้ จากนั้นต้องระดมความคิดเห็นร่วมกันเพื่อวางยุทธศาสตร์การพัฒนาร่วมกัน โดยให้ลำดับ ความสำคัญก่อน-หลัง เป็นการวางพื้นฐานการพัฒนาย่างยั่งยืนร่วมกัน

ปัจจุบันการมีส่วนร่วมที่ชัดเจนที่สุดประการเดียวได้แก่ การจัดตั้งชมรมรถอีแต๊ก ซึ่งใน ความเป็นจริงชาวบ้านในท้องถิ่นมีความพร้อมและศักยภาพในระดับมากที่จะเข้ามามีบทบาท เกี่ยวกับการท่องเที่ยว หากแต่โอกาสจากหน่วยงานราชการเท่านั้น กิจกรรมที่ชาวบ้านในท้องถิ่น สามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้ อาทิ การเป็นมัคคุเทศก์ผู้นำชมป่า การนำชมแหล่งท่องเที่ยวซึ่งอยู่ นอกพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าซับลังกา การให้บริการร้านอาหาร ร้านค้า ร้านขายของที่ระลึก ที่ พักโฮมสเตย์ บริการรถรับ-ส่ง นักท่องเที่ยว เป็นต้น อย่างไรก็ตามบทบาทหน้าที่สำคัญของเขต รักษาพันธุ์สัตว์ป่าซับลังกา คือ การถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่าอย่างมือ

อาชีพ อันจะนำไปสู่แนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน ไม่ใช่การพัฒนาอย่างฉาบฉวยซึ่งจัดว่าสิ้นเปลือง ทั้งทรัพยากรมนุษย์ งบประมาณ เวลา และอื่น ๆ อย่างน่าเสียดาย

4. การพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ชุมชนเพื่อเป็นสินค้าที่ระลึกสำหรับนักท่องเที่ยว

วิธีการดึงให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่มีประสิทธิภาพคือการทำให้ชุมชนจะเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์โดยตรงจากการพัฒนาอาชีพเพื่อสร้างรายได้เสริม ด้วยชุมชนมีศักยภาพด้านฝีมือแรงงานเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว และวัตถุดิบหรือวัสดุในท้องถิ่นก็มีหลากหลาย สามารถนำมาพัฒนาให้เป็นสินค้าและของที่ระลึกเพื่อจำหน่ายแก่นักท่องเที่ยวได้โดยไม่ต้องสร้างผลกระทบแก่สิ่งแวดล้อม เช่น หน่อไม้ เศษไม้ ผลผลิตทางการเกษตร ฝีมือการทำอาหาร การทำเครื่องจักสาน เป็นต้น ในส่วนของชาวบ้านเองก็มีความต้องการที่จะผลักดันให้เกิดการสร้างอาชีพให้แก่ชุมชนเช่นกัน ดังตัวอย่างความพยายามที่จะรวมตัวกันเพื่อผลิตผลิตภัณฑ์ชุมชนเป็นสินค้าหลายครั้งหลายคราในอดีต แต่มีข้อขัดข้องสำคัญได้แก่ การขาดแกนนำที่มีความตั้งใจจริง ขอมที่จะเสียสละกำลังกายกำลังใจเพื่อสนับสนุนและสานต่อกิจกรรมนี้ให้ประสบผลสำเร็จเป็นรูปธรรม เนื่องจากการวางพื้นฐานการพัฒนาอันดับแรกที่สำคัญมากที่สุด ได้แก่ การวางโครงสร้างด้านธุรกิจชุมชนให้เป็นรูปเป็นร่างเสียก่อน แล้วจึงค่อยพัฒนาองค์ประกอบอื่นๆ ตามมา ครอบคลุมตั้งแต่ด้านการให้ความรู้แก่ชาวบ้าน กล่าวคือ ด้านโภชนาการ ความปลอดภัย การประกอบธุรกิจ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้ได้ระดับคุณภาพและมาตรฐาน และต้องตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค การวางแผนด้านการตลาดและช่องทางจัดจำหน่าย ระบบการจัดสรรและกระจายรายได้อย่างยุติธรรม การควบคุมและตรวจสอบคุณภาพของผลิตภัณฑ์อย่างสม่ำเสมอ

5. การปรับปรุงและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวภายในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าซับลังกา

ควรมีการพัฒนาเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติทุกเส้นทางอย่างสม่ำเสมอ เช่น การเสริมแต่งเส้นทางและการปรับปรุงภูมิทัศน์ การซ่อมแซมเส้นทางที่เสียหายจากภัยธรรมชาติ การพัฒนาป้ายสื่อความหมาย การพัฒนาระบบความปลอดภัยตามเส้นทางโดยการทำราวจับบริเวณที่ต้องปีนเขา หรือพื้นที่ที่มีความสูงชัน การทำทางเดินเป็นขั้นบันไดในเส้นทางที่ลาดชัน และการสำรวจวางเส้นทางใหม่ ๆ เป็นต้น

เส้นทางที่ควรพัฒนาก่อนคือเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติห้วยพริก – น้ำตกผาผึ้ง – เขาจันทน์ผา เพราะเป็นเส้นทางท่องเที่ยวหลักที่สำคัญที่สุด มีพรรณไม้ ทัศนียภาพ และธรรมชาติที่น่าศึกษา แต่ข้อเสียของเส้นทางนี้ คือ ลักษณะการเดินของเส้นทางทั้งขาไปและขากลับเป็นเส้นทางเดิม ทำให้ไม่น่าสนใจ จึงควรมีการทำเส้นทางเพิ่มเติมโดยให้สามารถวนมาเชื่อมกันที่จุดเริ่มต้นของเส้นทาง (loop) ก็จะทำให้กิจกรรมเดินท่องเที่ยวไม่น่าเบื่อซ้ำซาก ซึ่งขณะนี้เขตฯ มีการวางแผนเส้นทางไว้แล้ว โดยจุดหลักที่จะสร้างเชื่อมเส้นทางเดิมจะมีธารน้ำตกเล็ก ๆ อยู่

อีกเส้นทางหนึ่ง ได้แก่ ป่าดอกกระเจียว ซึ่งเป็นเส้นทางที่น่าสนใจ เพราะดอกกระเจียวที่ขึ้นในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าซับลังกามีขนาดของดอกใหญ่ กลีบซ้อนเป็นชั้น ขึ้นอยู่เป็นบริเวณกว้างในป่าไผ่ปล้องบนเขาพังเหย ออกดอกช่วงหน้าฝน ระหว่างเดือน มิ.ย. – ก.ค. เส้นทางนี้อยู่ในป่าลึก ไกล อากาศร้อน ต้องเดินขึ้นเขา มียุงชุมมาก

นอกจากนั้นควรมีโครงการพัฒนาเส้นทางไปจุดชมวิวที่มีความลำบาก ชันมาก ๆ ที่เข้าถึงโดยรถขับเคลื่อน 4 ล้อเท่านั้น ด้วยการลาดยางบางช่วงบางจุดที่ชันชันขึ้นลำบากเพื่อให้นักท่องเที่ยวสามารถเข้าถึงได้ง่ายยิ่งขึ้น รวมทั้งพัฒนาป้ายสื่อความหมายตามเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และตามหน่วยพิทักษ์แต่ละจุดในป่าเพื่อรองรับกิจกรรมอื่นๆ ในอนาคต เช่น การส่องสัตว์ การพักผ่อนในป่า เป็นต้น

6. การจัดการสิ่งแวดล้อม

ผลกระทบด้านลบที่อาจตามมาเมื่อธุรกิจการท่องเที่ยวได้รับการพัฒนา คือ ปัญหาสังแวดล้อมเสื่อมโทรม กล่าวคือ ขยะ น้ำเสีย สิ่งปฏิกูลจากการบริโภค การทำลายธรรมชาติและทรัพยากรภายในป่า เป็นต้น หากหน่วยงานไม่ตระหนักถึงผลกระทบด้านลบนี้โดยปล่อยปละละเลย ไม่มีการวางแผนรับมือกับปัญหาที่จะตามมา แหล่งท่องเที่ยวจะประสบปัญหาความเสื่อมโทรมในเวลาอันรวดเร็ว ซึ่งเป็นการได้ไม่คุ้มเสีย หลักการสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจึงเป็นการท่องเที่ยวที่ให้ความสำคัญกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมทั้งด้านความหลากหลายทางชีวภาพ ด้านภูมิศาสตร์ วิถีชีวิตวัฒนธรรมประเพณี โดยยึดหลักสำคัญที่ว่า เราจะต้องอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมเหล่านั้นไว้ให้ดีที่สุดเพื่อการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน การท่องเที่ยวทุกประเภทต้องเป็นการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ประเทศทุกประเทศจำเป็นต้องพยายามจัดการท่องเที่ยวของตนโดยไม่ให้เกิดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม หรือกระทบให้น้อยที่สุด

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นประเด็นทางสังคมที่ทุกฝ่ายให้ความสำคัญ แต่ในการปฏิบัติกลับตรงกันข้าม เนื่องจากคนส่วนใหญ่มีแต่องค์ความรู้ในตัว คือเข้าใจถึงเหตุและผลกระทบ รู้ว่าจะเกิดอะไรขึ้นหากธรรมชาติถูกทำลาย แต่ขาดจิตสำนึกในการปฏิบัติที่สอดคล้องกับตัวความรู้ที่มีอยู่ส่วนหนึ่งอาจเนื่องมาจากสภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทีละเล็กละน้อย จนเป็นการยากที่จะทำใ้คนๆ หนึ่งรู้สึกถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดเวลา จนกระทั่งถึงเวลาที่ผลมันสุกงอมก็อาจจะสายเกินไป ดังนั้นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าซับลังกาควรตระหนักในบทบาทของการเป็นสื่อกลางในการสร้างความตระหนักให้เกิดขึ้นในทางปฏิบัติ โดยต้องพยายามสร้างการโน้มน้าวใจนักท่องเที่ยวและสมาชิกในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ให้เกิดความตระหนักในคุณค่าของสิ่งแวดล้อม ควรทำเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง ไม่จำกัดเวลาและสถานที่ เช่น บทบาทของเจ้าหน้าที่นำ

เดินป่าระหว่างนำชมเส้นทางสามารถสอดแทรกความรู้ การปฏิบัติตัวที่ถูกต้องเมื่ออยู่ในป่า แลกเปลี่ยนประสบการณ์ การเน้นย้ำชี้ให้เห็นถึงวงจรการเกิดผลกระทบจากการไม่ช่วยกันรักษาอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้